

Osmanlı Belgelerinin Tarihlerine Dâir

Mübahat S. Kütükoğlu*

Öz

Osmanlı belgelerinin cinslerine göre tarihlerinin atılış şekilleri farklıdır. Bazılarında Arapça tarih kullanılmıştır. Bir kısmında ayın tarihleri tam olarak yazılırken bazılarında on günlük bölümlerin belirtilmesiyle yetinilmiştir. Bir kısım belgelerde ise ayın günü ile yıl rakam olarak, ay ise belli rumuzlarla gösterilmiştir.

Dikkat edilmesi gereken ise yılın tam olarak yazılmadığı tarihlerdir. Bir kısmında binler, bir kısmında binler ve yüzler, hatta nadir olmakla beraber, onlar haneleri de yazılmamıştır. Böyle belgelerde ekleri ve arkasındaki muâmele kayıtları dikkate alınmalı ve belge diplomatik açıdan olduğu kadar teşkilât ve müessese tarihleri de göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

Bu yazıda, Osmanlı belgelerindeki çeşitli tarih tipleri, örnekleriyle gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Belgeleri, Tarihlendirme, Gün, Ay, Yıl.

About the Dates of Ottoman Documents

Abstract

Ottoman documents are dated in different styles depending on their types. In some, Arabic language is used. While some bear full dates, some others only have 10-day periods indicated. Some documents have the day and year as numbers but the month name is given as an abbreviation.

What requires more caution are the ones where the year is not written in full. Some documents lack the thousands digit; some others lack both thousands and hunderds digits; there are even occasional ones lacking the tens digit as well. For such documents, the transaction records at the back side of the document should be checked and the document should be evaluated on an organizational and institutional history perspective as well as a diplomatic one.

Various dating practices of Ottoman documents are discussed in this article.

Keywords: Ottoman Documents, Chronology, Day, Mounth, Year.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi - Prof. Dr., İstanbul University, Department of History, Retired Faculty Member, İstanbul/TÜRKİYE, mkutukoglu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9641-8791>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır/This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

Osmanlı Belgelerinin Tarihlerine Dâir

Osmanlı belgelerinin cinslerine göre hepsinin özellikleri farklı olduğu gibi tarihlerinin yazılış şekilleri de farklıdır.

Bilindiği gibi Osmanlılar, Tanzimat sonrasına kadar, sadece gökteki ay esâsına dayanan *hicri takvimi* kullanmışlardır. Ancak meselâ, bütçeler gibi mâlî konularda, XVII. asır istisna edilirse, güneş yılını esas almışlardır. Nisbeten az olmakla beraber, bazı belgeler ise hiç tarih ihtiva etmezler.

Maliye ve Dîvân-ı Humâyûn'dan yazılan ferman ve beratlar ile kaza organlarınca düzenlenen îlâm gibi belgelerde tarihler tamamen Arapça olarak “*yevmü's-sânî aşer min şehri saferü'l-muzaffer li-sene erba'a ve selâsin ve mie ve elf*” (12 Safer 1134)¹ yahut “*Hurrîre fi ihda ve 'l-aşer min şehri şa'bani'l-muazzam sene ihda aşer[ve] mieteyn ve elf*” (11 Şa'ban 1210)² şeklinde yazılmışlar ve örneklerde de görüleceği gibi, ayların isimlerinin arkasından sıfatlarına³ da yer verilmiştir.

Dîvân-ı Humâyûn'dan yazılanlarda ise günün tarihi yerine “*evâil*” (1-10), “*evâsıt*” (11-20) ve “*evâhır*” (21-30) gibi onar günlük devreler belirtilmiş ve tarih şöyle yazılmıştır: “*Tahriren f'î evâil-i şehri rebi'ülevvel sene semâne ve seb'in ve mieteyn ve elf*” (1-10 Rebi'ülevvel sene 1278)⁴. Bu tarihleme şekli, aynı devreye giren birden fazla belge olması halinde tarihçiler için, belgelerin hangi sıraya konulacağı husûsunda, bazı hallerde, güçlük yaratabilmektedir.

Tarihler, bir belgeyle ilgili muâmelenin başlatılması emri veya muâmele sonucu hakkında sadrazamın buyrulduğunun altına konulanlarla timar beratları ve bazı belgelerin özetlenerek sunulduğu belgelerde kâğıdın en üstünde kimden gelen ne tür bir belge olduğunu gösteren cümlelerin sonunda konulanlar⁵ dışında, daima belgelerin bitiminde yer alırlar. Muâmele görmüş belgelerdeki buyuruldulara ise, buyuruldu uzun olduğu ve sayfanın altında devam ettiği durumlar hariç, her zaman belgenin üstünde bulduklarından tarihler de bunun altındadır.

Timar beratlarında ise tarih, belgenin arka yüzünün orta yerinde ve yazı ile “*12 Muharrem sene seb'a aşer [ve] mie ve elf*” (12 Muharrem 1117) şeklinde yazılmışlardır⁶.

Hazine gelir ve giderleriyle ilgili belgeler meselâ, gümrük, maden, vs. mukataaların belli bir süreyle iltizam veya emanet ile idare edilmesinin belli bir şahsa verilmesi halinde bu devrenin başlangıç ve bitiş tarihleri “... İzmir Meyve-i ter gümrüğü *bin iki yüz on üç senesi muharremi guresinden sene-i mezbûrenin gâyetine gelince bir sene-i kâmile ...*”⁷ veya “.. *gurre-i şehri-*

1 Belge 1: Maliyeden verilen ferman tarihi: BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), A.E. (Ali Emiri tasnifi).SABH.I (Sultan I. Abdülhamid).00255.17143.003.

2 Belge 2: BOA, C.BH (Muallim Cevdet tasnifi.Bahriye).00073.03489.003.

3 Bunlar, Muharremü'l-haram, Saferi'l-muzaffer/-hayr; Rebi'ü'l-evvel, Rebi'ü'l-âhır, Cemâziye'l-evvel, Cemâziye'l-âhır, Recebü'l-müreceb/-feerd, Şa'banü'l-muazzam, Ramazanü'l-mübârek/- müşerref, Şevvalü'l-mükerrem, Zilka'deti's-şerife, Zilhicceti's-şerifedir.

4 Belge 3: Dîvân-ı Humâyûn'dan verilen ferman tarihi: BOA, C.DH. (Cevdet.Dahiliye). 00051.02520.001.

5 Örnek olarak belge 10'a bk.

6 Belge 4: Timar beratı ön ve arka yüzleri. BOA, C.TZ. (Cevdet.Timar Zeâmet).00124.06194.001.

7 Belge 5: BOA, EV.HMH (Evkaf.Harameyn Muhasebesi).d (defter).07426, s. 1213.

şevvali'l-mükerrerem ilâ 24 şehri-i mezbûr, vâcib-i sene 1185, der zamân-ı Ahmed Ağa Emin-i Gümrük-i İzmir, sene 3.” Bu örnekte, belirtilen tarihler arasında gelen mallar ve hasılat ile emânetin kaç sene süreyle verildiği “sene 3” şeklinde belirtilmiştir⁸.

Tarihlerin maliyeden verilen emr-i şerif ve beratların müsvedde⁹ veya sûretlerinde¹⁰ ise, “16 M sene 1086” yahut “13 ZA sene 1205”¹¹ şeklinde gün ve yıl rakamla, ay ise bilinen kısaltmalar iledir¹². Fakat Dîvân-ı Humâyûn’dan yazılanlarla maliyeden yazılanlar yine farklı olup maliyeden yazılanlarda ayın tarihi tam olarak verilmişken Dîvân-ı Humâyûn’dan yazılanlarda “*Evâsıt-ı N sene 1209*” veya “*Evâil-i R sene 1187*”¹³ şekilleri tercih edilmiştir.

Muharrem ayı olan tarihlerde bazan “م” harfi ile sene birleştirilerek¹⁴ yazılmıştır.

Tarihlerde, ayın ilk günü için “1” yerine “gurre”¹⁵, son günü için ise “29” veya “30” yerine “selh”¹⁶ veya “gāye” tabirleri kullanılmıştır.

Belgelerin defterlerdeki sûretlerine gelince: Maliye defterlerindekiyle yine tam tarih yazılmışken Dîvân-ı Humâyûn’da tutulan *Mühimme* defterlerinde XVII. yüzyıl ortalarına kadar farklı bir tarz görülür. XVI. yüzyıl mühimmelerinde başlık tarihler vardır. Ayın aynı gününe âit hükümler bir başlık altında yazılmış olup tarihler haftanın günüyle “*yevmü'l-isneyn*” veya “*yevmü'l-cum'a*” şeklinde başlar ve “*fi 6 Recebü'l-ferd sene 972*” şeklinde devam eder. Nâdir olarak “*yevmü's-selâse fi ramazani'l- mübârek sene 961*” dendiği halde altına hüküm yazılmayıp ertesi günün “*yevmü'l-erba'a fi ramazani'l- mübârek sene 961*” tarihi atılarak hükümlere yer verilmiş de olabilir¹⁷.

Bir başlık altındaki hükümlerden birinin altında farklı bir tarihe de rastlanır. Aynı tarih altındaki hükümlerin sayısının hayli fazla olduğu da vâki’dir ki bu, arada tarih konulmasının ihmal edildiği veya bazı sayfa yahut cüzlerin karışmış yahut kaybolmuş olduğunu düşündürür¹⁸.

8 Belge 6: BOA, D. (Bâb-ı Defteri/Maliye).HMK. (Harameyn Mukataası).d.22162, s. 3.

9 Müsvedde, o kalemin bir kâtibi tarafından hazırlanıp kalem şefince, üzerinde düzeltmeler yapılmış metindir.

10 Sûret, metnin, o kalemin şefi tarafından düzeltilmiş şeklinin, âit olduğu deftere geçirilmiş veya başka bir kaleme gönderilmiş şeklidir.

11 Belge 7: Maliyeden yazılan ferman müsveddesi: BOA, C.BH (Cevdet.Bahriye).00275.12682.001.

12 Bu kısaltmalar, Muharrem (م), Safer (ص), Rebi’ülevvel (ل ر), Rebi’ülâhır (ر), Cemâziyevvel (ح), Cemâziyelâhır (ج), Receb (ب), Şa’ban (ش), Ramazan (ن), Şevval (د), Zilka’de (ل ز), Zilhicce (ج) şeklindedir. Ancak, tarih yazılırken “ج”in noktası konmaz, “د” gibi yazılır. Bazı kâtipler ise, “ج” harfini “د” gibi yazarlar. Bundan dolayı, nâdir de olsa, rumuzlarıyla yazılmış rebi’ülevvel ve rebi’ülâhır ayları ile zilka’de ve zilhicce aylarından hangisi olduğuna karar vermek güçleşebilir. Eğer, ekleri olan belgelerin tarihleri varsa, buradan hareketle ay tesbit edilebilir. Peşpeşe yazılmış hükümlerin olduğu defterlerde önceki ve sonraki hükümlerin tarihleri ile kontrol edilerek sonuca varılabilir. Siyakat ile yazılmış belgelerde “ج” ile “د” farklı şekiller almıştır. “ج”, “د” gibi köşeli yapılmış, “د” ise üçgeni andırır bir şekil almıştır.

13 Belge 8: Dîvân-ı Humâyûn’dan yazılan ferman müsveddesi: BOA, C.AS (Cevdet.Askerî).00302.12496.002.

14 Belge 9: Muharrem’in “م”inin sene ile birleştirilerek yazıldığı tarih: BOA, C.BH.00245.113071.002.

15 Belge 10: “Gurre”. BOA, C.BH.00081.03866.001.

16 Belge 11: “Selh”. BOA, C.BH.00244.11303.002.

17 Belge 12: *Mühimme* başlık tarih: BOA, A. {DVN.SMHM (Bâb-ı Âsafî. *Mühimme*).d.001.

18 *Mühimme* defterlerindeki (BOA, A. {DVN.MHM) tarih uyumsuzlukları için bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Mü-

Bazı belgelerde “22 S 194” gibi tarihlerin bin haneleri¹⁹ bazılarında ise “17 CA 47” veya “22 B 56” gibi bin ve yüz haneleri ihmal edilmiştir²⁰.

Bazı belgelerde ise “24 Şa ‘ban sene 6” gibi yılın sadece birler hanesi bulunmaktadır²¹. Aynı numaradaki diğer belge veya belgelerde tam tarih yazılmış olanlarda asrını tespit etmek sıkıntı yaratmazsa da böyle bir imkânın bulunmadığı hallerde diğer hususlar dikkate alınarak asrına karar vermek icab eder.

Eğer, belgenin herhangi bir yerinde, meselâ derkenarın altında yılı tam olarak bildiren 1093, 1193 veya 1293 gibi bir tarih varsa bu, belgenin tarihinin tesbitini mümkün kılar. Yalnız, derkenar edilen belgenin (sâbıkı kaydı) bir ferman sûreti olması gibi hallerde, bu kaydın sonlarına doğru da tarih bulunabilir. Bu tarih, derkenar edilen belgenin yazıldığı tarihi gösterir, incelenen belgenin tarihini değil²². İki tarihin karıştırılmaması gerekir.

Bazı belgelerin arkasında muâmele gördükleri tarih vardır. Bu tarih tam yazılmışsa herhangi bir şüpheye mahal kalmaz. Eğer bu da ön yüzdeki gibiyse başka bir takım ipuçları aranır. Yaşadığı devir bilinen bir şahıs için “hâlâ”, (vazife başında olduğu); “sâbık” veya “esbak” (vazifeden ayrılmış bulunduğu); “müteveffa”, “merhum”, “maktûl” (hayatta olmadığı)na işaret eden kelimeler de tarihlendirmeyi kolaylaştırır.

Belgenin ön yahut arka yüzünde bir mühür bulunabilir²³. Arşivimizdeki devlet adamları ve devletle iş gören sarraf, tüccar, esnaf, mültezim gibi şahısların mühürlerini ihtiva eden koleksiyonlardan da faydalanılabilmektedir.²⁴

Belgenin tarihinde binler, yüzler ve onlar hanelerinin ihmal edildiği hallerde asrın tespitinde, kâğıdın kullanılış şekli, meselâ sâbıkı kayıtlarının²⁵ aynı kâğıt üzerinde olup olmadığı ve yazının cinsi (nesih, rık’a vs.), kâğıdın cinsi, Doğu veya Batı menşe’li oluşu, filigran²⁶ bulunup bulunmadığı da belirleyici rol oynar.

himme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine” *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) - Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 95-112, belgeler: 315-321.

19 Belge 13: Bin hanesi yazılmamış tarih: BOA, C.BH.00088.04235.001.

20 Belge 14: Bin ve yüz haneleri yazılmamış tarih. BOA, C.DH (Cedet.Dahiliye).00084.04170.001. Meselâ, bu belgede adı geçen şahıslar XVIII. asırda yaşadıklarından tarih “1195” demektir.

21 Belge 15: Örnek olarak verilen BOA, C.ML (Cevdet.Maliye).00018.00841.002’de, iki yerde de sadece birler hanesi bulunmakta iken, eki olan ferman müsveddesinde ise sene tam olarak yazılmıştır.

22 Belge 16: Derkenar edilen ferman tarihi Evâhır-ı C 204 (alttan ikinci satırında), 10 ZA 1204 (derkenar edildiği tarih altta). BOA, C.AS. 00297.12338.001.

23 Mühürlerle ilgili şu eserlerde bilgi bulunabilir: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Seksiyonu Rehberi*, İstanbul 1959; Joseph von Hammer-Purgstall, *Osmanlı Mühürleri*, çev. Ümit Öztürk, İstanbul 1999.

24 Örnekler için Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2013, s. 428-430.

25 Bu konuda bk. Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Maliye Belgelerinde ‘Sâbıkı’ ve ‘Emsâli’ Kayıtları”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan’a Armağan*, haz. Hayrunnisa Alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, İstanbul 2018, s. 379-387.

26 Filigran, kâğıt ışığa tutulduğunda görülen şekil olup bu konuda şu eserlere bakılabilir. Charles Briquet, *Les Filigranes*, The New Briquet jubilee ed. edited by Allan Stevenson. A facsimile of the 1907 edition with supplementary material contributed by a number of Scholars, I-IV, The Paper Publication Society, Amsterdam 1968; Süheyl Ünver, “XV inci Asırda Kullandığımız Filigranlı Kâğıtlar Üzerine”, *V. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-17 Nisan 1956) Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1960, s. 388-391.

Bazı belgeler ise hiç tarih ihtiva etmezler. Bunların başında sadrazam veya sadaret kaymakamı tarafından padişaha sunulan telhisler ile padişahın hatt-ı humâyûnları gelir. Aslında, herhangi bir olayın, padişaha sunuluncaya kadar olan yazışmalarının telhise ek olarak padişaha sunulmuş olması icab eder. Fakat muhtemelen tasnif sırasında bunların bir kısmı ayrılarak başka tasniflere konulmuştur. Bunun için, o belgelerin tam tarihlerini tesbit etmek her zaman kolay değildir. Hatt-ı humâyûn tasnifindeki belgelerin arkasına ilk tasnif sırasında kurşun kalemle ve parantez içinde tahminî seneleri yazılmıştır. Bu tarihlerin doğru olduğu belgeler bulunduğu gibi birkaç sene, hatta, yeni düzenlenen kataloglarda, bir asra varan yanlışmalara da rastlanabildiğinden²⁷ tarihlendirmelerde çok dikkatli olunması gerekir.

Katalogların bilgisayara aktarılması sırasında maalesef çok büyük bir hata yapılmış, bu tahminî rakamlar hakiki gibi kabûl edilmekle yetinilmemiş önlerine birer de “29 Zilhicce” eklenmiştir. Belge orijinallerinin artık araştırmacıya çıkarılmaması, sadece bilgisayar görüntülerinin kullanılması da burada ayrı bir dezavantaj olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı genç tarihçiler, bu tahminî tarihleri belgenin hakikî tarihi gibi kullanmaya başlamışlardır. Bu tasnifteki belgelerin altına, Muallim Cevdet, Ali Emiri, A.DVN., D.BŞM (Başmuhasebe) gibi diğer bazı tasniflerdekinden farklı olarak sadece “HAT.0209” gibi dosya numarası konulması, belgenin yazıldığı kâğıdın genelde alt tarafına, altta yer olmaması halinde üste kalemle yazılmış olan “HAT.209/11132” şeklindeki belge numaralarının ancak belge açıldıktan sonra görülebilmesi de bir eksikliklerdir.

Arzuhallerde de, nadiren konulanlar istisna edilirse, tarih yoktur. Lâkin, bunların, gördükleri muâmele, belgenin üzerinde olanları –ki meselâ XVII. ve XVIII. yüzyıllardakiler böyledir– diğer tarihsiz belgelere nazaran daha şanslıdır. Gerek üzerlerindeki buyuruldularda, gerekse derkenarlardaki sâbıkı kayıtlarının altında bulunan tarihler²⁸ muâmele gördükleri tarihleri gösterdiğinden arzuhalin de tarihi tesbit edilebilir.

Bazı belgelerde –ki bunlar içinde müsveddelere de rastlanır– altında tarih bulunmasa da metnin içinde bir olaydan bahsedilirken “67” veya “81 tarihinde” yahut “altmış beş senesinden altmış sekiz senesine” kadar biriken kira borcundan bahsedilmiş ve “işbu altmış dokuz senesine mahsûben dahi ...” gibi ifadeler kullanılmıştır. Belgenin arka yüzünde “8 Zilka‘de sene 69” yanında “mühimme” kayıtları ile “12 Zilka‘de” tarihi ve diğer bazı kayıtlar bulunmaktadır. Altına ise tasnif hey’etince “12 Zilka‘de 1269” tarihi konulmuştur.²⁹

Belgede böyle aydınlatıcı kayıtlar bulunmaması durumunda ise bilinen bir olayın veya şahsın adı geçmesi halinde asrını tayin etmek kolay olabilir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. Şahıslar, bazan sadece lâkaplarıyla yazılmış ve aynı âileden birden fazla aynı adı taşıyan, hatta aynı vazifede bulunmuş olanlar görülebilir. Meselâ, dede ile torunun veya üç göbek sonraki birisinin isimleri aynı, fakat yaşadıkları asır farklı olabilir. O takdirde asrını tayin edebilmek için belgenin diğer özelliklerine bakmak gerekir.

²⁷ Bu son düzenlemelerdeki hatalarla ilgili tesbitlerden beni haberdar ettiği için değerli meslekdaşım Prof. Dr. Arzu Terzi’ye teşekkür ederim.

²⁸ Belge 17: Muâmele görmüş arzuhal: BOA, A.E.SMHD.II (Sultan II. Mahmud Devri).00063.04482.001.

²⁹ Belge 18: Bin ve yüz haneleri olmayan tarihin metnin içinde geçtiği belge BOA, A.MKT.MHM (Mektûbî Kâkemi Mühimme).00757.00016.001

Yazının cinsi ve yazı belli bir makama hitâben yazılmışsa o müessesenin ne zamandan beri var olduğunun göz önünde bulundurulması icab eder. Meselâ, mukataaların kayd-ı hayat şartıyla satıldığı *mâlikâne sisteminden*³⁰ bahsedilen belge 1695 öncesine tarihlendirilemez. Sultan III. Selim devrinde Nizâm-ı Cedid³¹ veya Avrupa’da Osmanlı ikâmet elçiliklerinin kurulması³², Sultan II. Mahmud devrinde başlayan merkez ve taşradaki idârî değişiklikler³³ vs. de dikkate alınmadan tarih belirlenmesi hatalı olur. Ayrıca, yazının cinsi de tarihlendirmelerde rol oynar. Meselâ, rik’a ile kaleme alınmış bir belge XVII. veya XVIII. asırlara tarihlendirilemez. Zîrâ, bu yazı XIX. asırda kullanılmıştır. Yazı gibi kâğıdın kullanılışı da mühimdir. Belge cinslerine göre yazının, kâğıdın neresinde yer alacağı bellidir. Meselâ, sadrazam tarafından padişaha sunulan telhisler kâğıdın üst yarısından başlarken, Sultan II. Mahmud devrinde –şu andaki bilgilerimize göre– 1832’den îtibâren tatbikine başlanan sadrazamın mâbeyn başkâtibine hitaben yazdığı arzlar ve yine mabeyn başkâtibi tarafından arzın altında kaleme alınan, padişahın emrini ihtiva eden iradeler, kâğıdın alt yarısında yer alır. Bunun gibi genellikle arzuhallerle kadî ilâmlarında da yine kâğıdın alt yarısı kullanılmıştır. Bu özellikler, sadece sayılan belgelere münhasır olmayıp diğer belge cinsleri için de kâğıdın belli kullanılış şekilleri vardır.

Sayılan hususlar dikkate alınmadığı takdirde, XIX.yüzyıla âit bir belgeyi, XVIII. yüzyıla tarihlendirmek gibi bir hataya düşülebilir. Bu da, hiç istenmeyecek bir durumdur.

Osmanlılar, sadece hicrî takvimi kullanmamışlardır. 1256 (1840)’dan îtibâren rûmî veya mâlî takvime de yer vermişlerdir. Hicrî 1256 senesinin 9 Muharremi Rûmî 1 Mart’a rastlamıştır. Rûmî takvimde de, milâdî takvim gibi, güneş senesi esas olduğundan hicrî takvimle aradaki fark, her sene açılarak devam etmiştir. Rûmî 1 Mart ise milâdî takvimde 13 Mart’a denk gelmektedir³⁴.

1256’dan sonra bütün belgelerde hicrî tarihle birlikte rûmî tarih de kullanılmış değildir. Tesbitlerimize göre meselâ irade belgelerinde iki tarihin bir arada kullanılışı H. 1293 (M.1878) yılından îtibârendir. 16 Safer 1293, rûmî 1292 senesinin başlangıcıdır³⁵.

Bir Şûrâ-yı Devlet mazbatasında çiftli tarihler “*fi Selh-i Şa ‘ban sene 1318 ve fi 9 Kânûn-ı evvel sene 1316*”, kurban bayramı merasimine dair sunulan bir belgede ise “*4 Zilhicce sene 330 / 1 Teşrin-i sâni sene 328*”³⁶ şeklindedir³⁷.

Osmanlı belgelerinde XVI. asırda hicrî ve milâdî tarihin bir arada kullanılmasına da rastlanır. Avrupa hükümdarlarına gönderilen nâme ve ahidnâme-i humâyunlarda XVI. asırda, meselâ

30 Mehmet Genç, “Malikâne”, *DVİA (Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, C XXVII, 2003, s. 516-518.

31 Kemal Beydilli, “Nizâm-ı Cedid”, *DVİA*, C XXX, 2007, s. 175-178.

32 Ercüment Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 1968.

33 Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993.

34 Mustafa Özsaray, “Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri”, *Hazine-i Evrak*, I/1, İstanbul 2019, s. 32.

35 <https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>

36 Senenin son üç ayı ile ilk ayının eski adlarının günümüzdeki karşılıkları şöyledir: *Teşrin-i evvel*: Ekim, *Teşrin-i sâni*: Kasım, *Kânûn-ı evvel*: Aralık, *Kânûn-ı sâni*: Ocak.

37 Belge 19: Hicrî ve Rûmî tarihlerin birlikte bulunduğu belge: BOA, İ.A (İrade. Sadaret).00001.00039.001.

Sultan Kanûnî Süleyman'ın Fransa Kralı François'ya gönderdiği nâmede tarih kısmı “*Bu hükm-i şerif bizim ulu peygamberimiz Muhammed Mustafa'nın -sallallahu aleyhi ve sellem-hicreti tarihinin Muharrem ayının birinci gününde ki, İsa peygamber aleyhi ve sellem tarihinin Ulyus (Temmuz) ayının on ikinci gününde*” denilerek her iki tarih birden kullanılmıştır³⁸.

Ahidnâme-i humâyunlarda ise bazan hicrî, bazan da milâdî tarih önce yazılmıştır. Sultan II. Bayezid'in Macarlara verdiği ahidnâmede ilk tarih “*Bu ahidname İsa-yı nebi tarihinin bin beş yüz üçüncü yılında Novorisin (november=kasım) dördüncü gününde ve bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa -sallallahu aleyhi ve sellem- tarihinin dokuz yüz dokuzuncu yılında cumadelulânın onbeşinci gününde yazıldı*” şeklinde milâdî iken daha sonrakilerde milâdî tarihe hicrîden sonra yer verildiği anlaşılmaktadır³⁹.

Hariciye Nezâreti'nin kuruluşundan (1836) sonra zamanla sadece Avrupa devletleri ve bunların İstanbul'daki temsilcileriyle⁴⁰ değil, Batı'daki Osmanlı temsilcilikleriyle de yazışmaların Fransızca yapıldığı görülmektedir⁴¹. Tabii olarak da artık yalnız milâdî tarih kullanılmıştır.

Belgelerin değerlendirilmesinde bütün bu hususların dikkate alınması araştırmamızın selâmeti bakımından faydalı olacaktır.

38 Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 155.

39 Kütükoğlu, *Diplomatik*, s. 167.

40 Belge 20: 28 Ağustos 1878 tarihli mektup: BOA, Y.PRK.EŞA (Yıldız.Perâkende.Elçilik, Şehbenderlik ve Ata-şemiliterlik).00001.00021.002 .

41 Günümüzde Devlet Arşivi'mizde bulunan Hariciye Nezâreti'nin bu tür belgelerinin Tercüme Odası kısmında Türkçeleri de bulunmaktadır.

KAYNAKLAR**Arşiv Kaynakları****Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),**

Ali Emiri Tasnifi:

SABH.I (Sultan I. Abdülhamid).00255.17143.003.

SMHD.II (Sultan II. Mahmud Devri).00063.04482.001.

Bâb-1 Âsafî Tasnifi:

A. {DVN.SMHM (Bâb-1 Âsafî. *Mühimme*).d.001.

Bâb-1 Defterî Tasnifi:

D. (Bâb-1 Defterî/Maliye).HMK. (Harameyn Mukataası).d.22162.

Cevdet Tasnifi:

C.AS (Cevdet.Askerî).00302.12496.002; 00297.12338.001.

C.BH (Cevdet.Bahriye).00275.12682.001; 00073.03489.003; 00081.03866.001;
00088.04235.001; 00244.11303.002; 00245.113071.002.

C.DH (Cevdet.Dahiliye).00084.04170.001; 00051.02520.001.

C.ML (Cevdet.Maliye).00018.00841.002.

C.TZ (Cevdet.Timar Zeâmet).00124.06194.001.

Evkaf Tasnifi:

EV.HMH (Evkaf.Harameyn Muhasebesi).d (defter).07426.

İrade Tasnifi:

İ.A (İrade.Sadaret).00001.00039.001.

Sadaret Tasnifi:

A.MKT.MHM (Mektûbî Kakemi Mühimme).00757.00016.001.

Yıldız Tasnifi:

Y.PRK.EŞA (Yıldız.Perâkende.Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik).00001.00021.002.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Kütükoğlu, Mübahat S., “Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine” *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri (30 Nisan-2 Mayıs 1986) - Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 95-112, belgeler: 315-321.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Topkapı Sarayı Müzesi Mühürler Seksiyonu Rehberi*, İstanbul 1959.

Joseph von Hammer-Purgstall, *Osmanlı Mühürleri*, çev. Ümit Öztürk, İstanbul 1999.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2013, s. 428-430.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı Maliye Belgelerinde ‘Sâbıkı’ ve ‘Emsâli’ Kayıtları”, *Tarihin Peşinde Bir Ömür Abdülkadir Özcan’a Armağan*, haz. Hayrunnisa Alan-Ömer İşbilir-Zeynep Aycibin-Muhammet Ali Kılıç, İstanbul 2018, s. 379-387.

Charles Briquet, *Les Filigranes*, The New Briquet jubilee ed. edited by Allan Stevenson. A facsimile of the 1907 edition with supplementary material contributed by a number of Scholars, I-IV, The Paper Publication Society, Amsterdam 1968.

Ünver, Süheyl, “XV inci Asırda Kullandığımız Filigranlı Kâğıtlar Üzerine”, *V. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-17 Nisan 1956) Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1960, s. 388-391.

Genç, Mehmet, “Malikâne”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXVII, 2003, s. 516-518.

Beydilli, Kemal, “Nizâm-ı Cedid”, *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C XXX, 2007, s. 175-178.

Kuran, Ercüment, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faâliyetleri*, Ankara 1968.

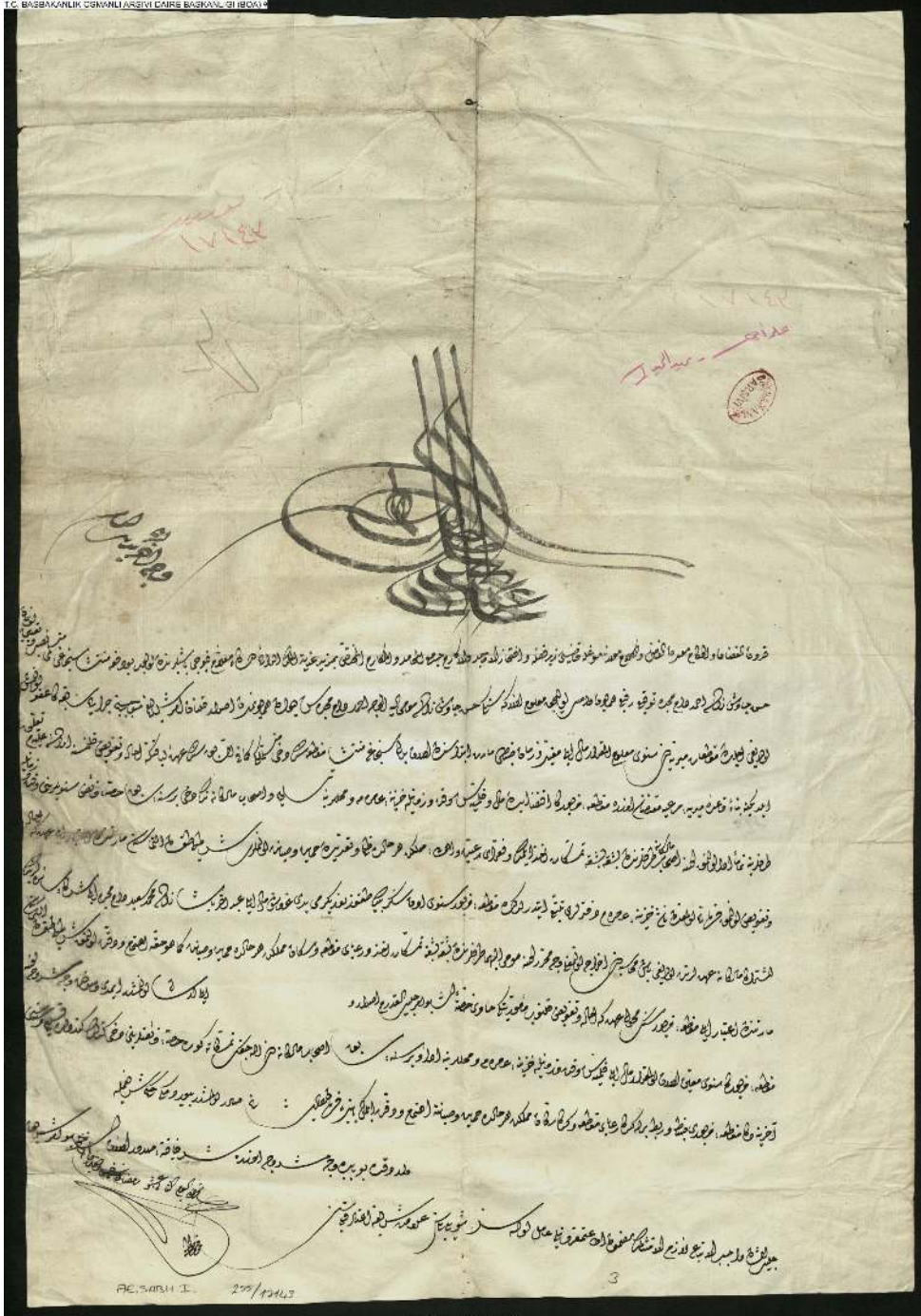
Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, İstanbul 1993.

Özsaray, Mustafa, “Osmanlı Belgelerinde Kullanılan Tarih Türleri”, *Hazine-i Evrak*, I/1, İstanbul 2019, s. 32.

İnternet Kaynakları

<https://www.ttk.gov.tr/tarih-cevirme-kilavuzu/>

EKLER

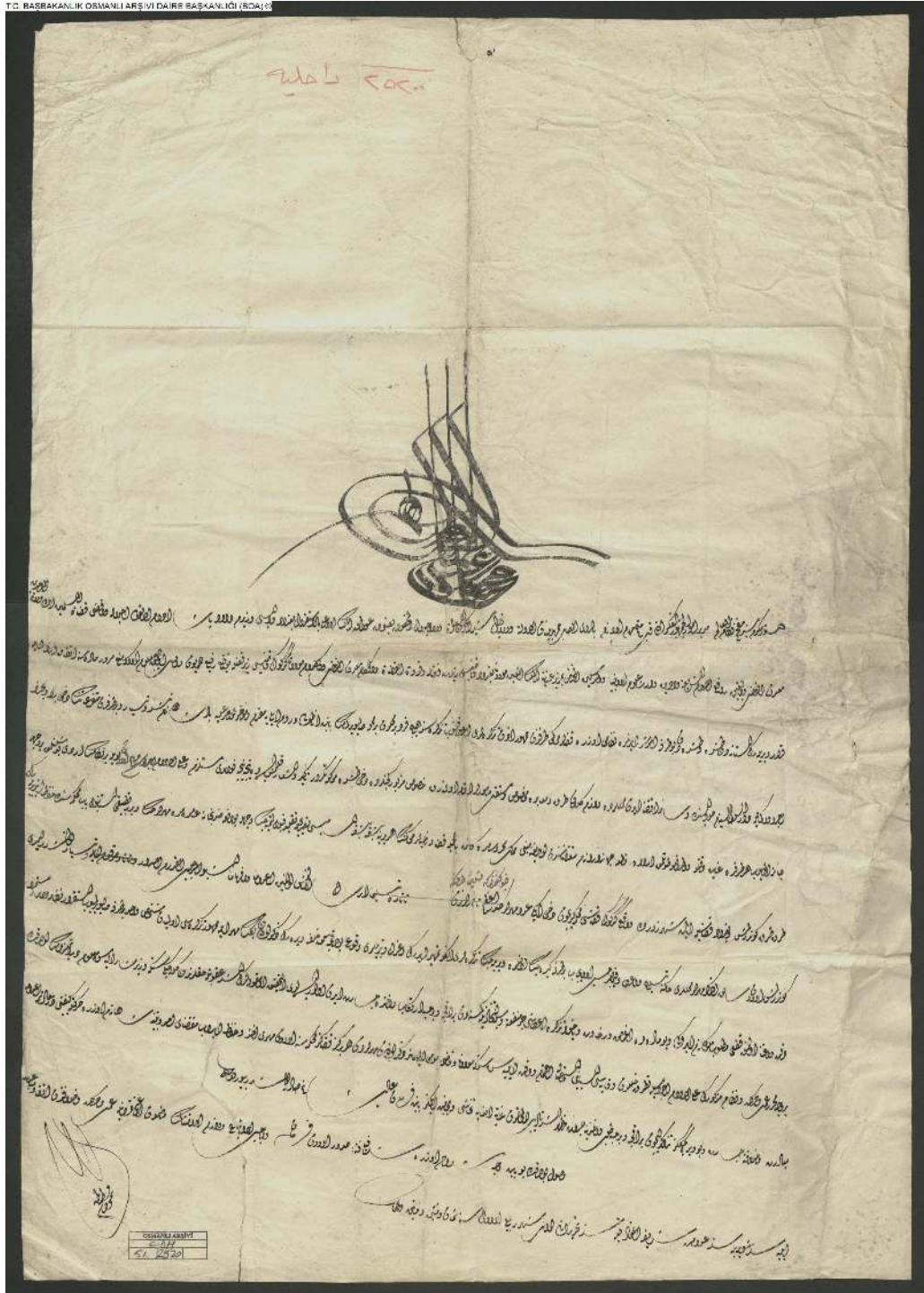

Belge 1: Maliyeden verilen ferman tarihi.

BOA, A.E.SABH.I.00255.17143.003.

در دولت مکتوبه عرض دیکر بود که حال منشا سنجایی منشی سرولیا بدو کما علی السبب منشا غا قوتلر نظامه سببه بود که قدم بودم ساه صده مجدداً انشا
اوناه ای بری بقی ذرا بر خطه قلبونه هاجو نیت لادیمه انشا نیتندله اولان کواسته قنبوله نزه کلبقا بو موجود نیده ما عدا کوا کرجنات اسکله سنده لب دریاه
الیوم حال خیرا ما زده کلبت لو کواسته سوجوی اولماین کیری بری نوزما نیشیه کیر کواسته تا بنی و دیگر هر کتبی تا بقاری دا نما بر طره نده بودم ساه صده کواسته
نقلنده اولوب قلبونه مذکور خدیجی استخدا صده ای پیش نینر سرانغوز و کیری برینغز برغوی ولکی بزکا هجیت ویدی اوجق تیوری و فرق مغز ایلا قبی و اوز لرین
نمیانه اوناه مستد میته کیری پیش نینر خدمت اصهار کوا لولماین غایق بو قالیه قوتلر برضولا و زده تار کات ایلم قلبونه مذکور نیت برکون اول انجال و انشا و سببه
حسره ختایی مصالحه نامه غیره فیه میانه حقیقه نیکو و که مذکور تان خطاب و راحت ایلر امور مهم الامتتام مستجد نیک برکون اقدام کجیل و خیمه معی بیشمار
اوزده اولماین بویق اتمتا ایضولوه هاجون تاریخ اعلام کجیل دیسیا خار اصدار لر و میز جلری و اصصه کجیل اولوب و طوبی انبار کور و بری حقیقه لنوب و جوب و قوی
کجیلا و منق و خلاص اولوب صوب و طشره اجوب و جوب و کور و ت نیت صداری و کجیل اولوب سکره لر نده مباشرت اولمشدر قلبونه هاجولوه بیصانه بالی اولوب کجیل
صداری کیشره ده غایق صوب ایله قوتلری دیوله کیشر مستغرق اولوب عملها نیک اجرت بومیته و شهرتیه و معینا تدری بوجین اوتوز نیش بکت عروش اشده احتیاج ایلله
محتاج اولور و خدیجی بقیه کما علی و کجیل اولماین خار لرین مساعده عین بیورلق رجه ایله اولکده واقف طاکدر بالالایم صدق و صیقا و زده پایله سر سلطنت اعلام
عرض و اعلام خدیجی باقیه سر زمان حضرت مولای امریکدر خبری الا حدی و لغزش من شهرتیه المعظم عشرتک آت اولف
المسیر الی الاموال و انوار و انوار
حصان المومنین و انوار

Belge 2: İlâm tarihi.
BOA, C.BH.00073.03489.003

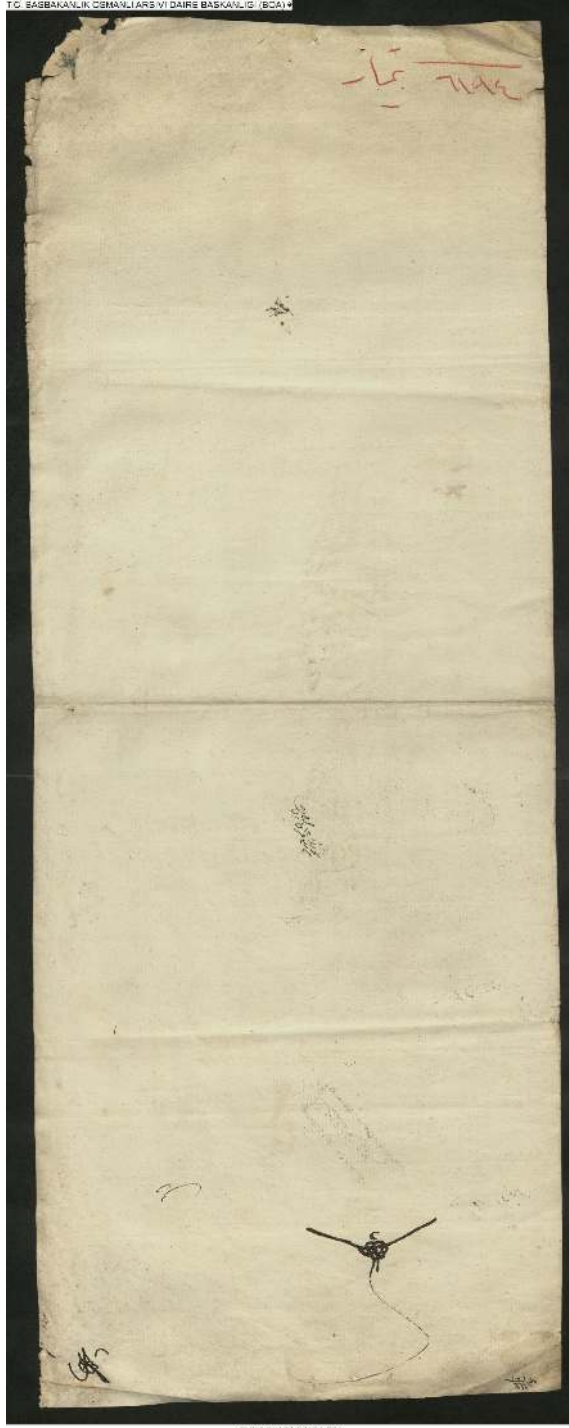
Belge 3: Dîvân-ı Humâyûn'dan verilen belge tarihi.

BOA, C.DH.99951.02520.001

Belge 4a: Timar beratı (Ön yüz).

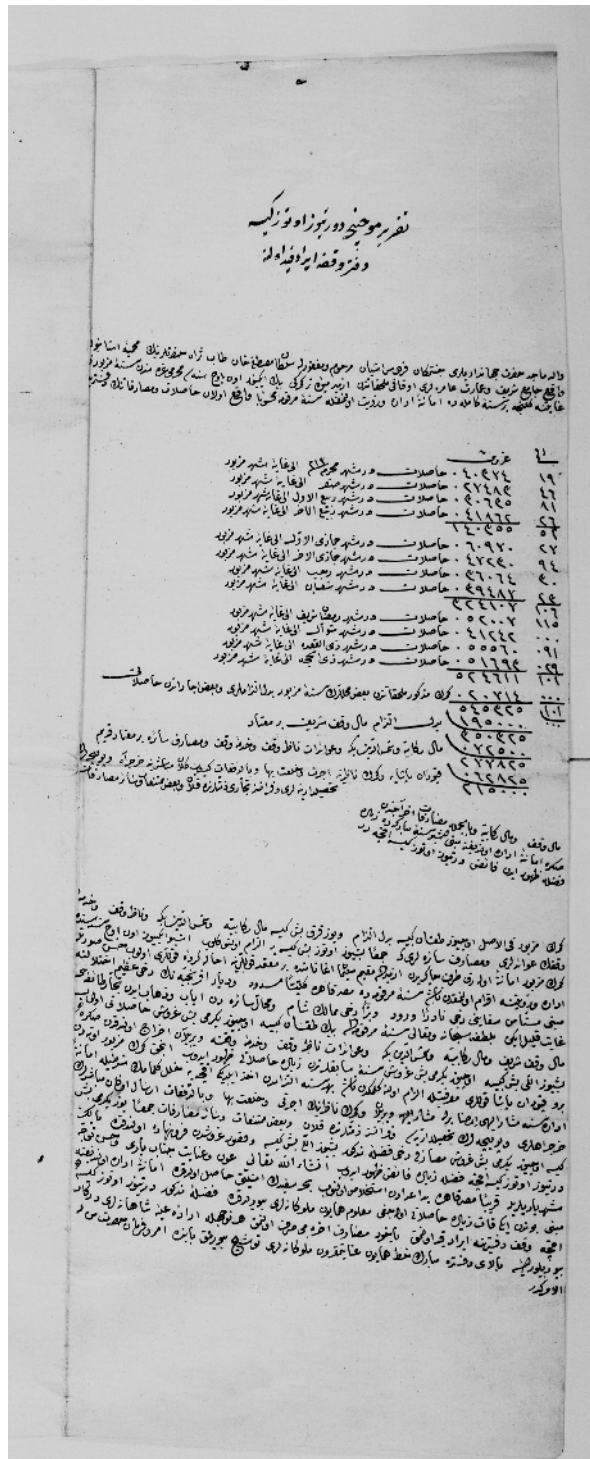
BOA, C.TZ.00124.06194.001

Belge 4b: Timar beratı arka yüz.

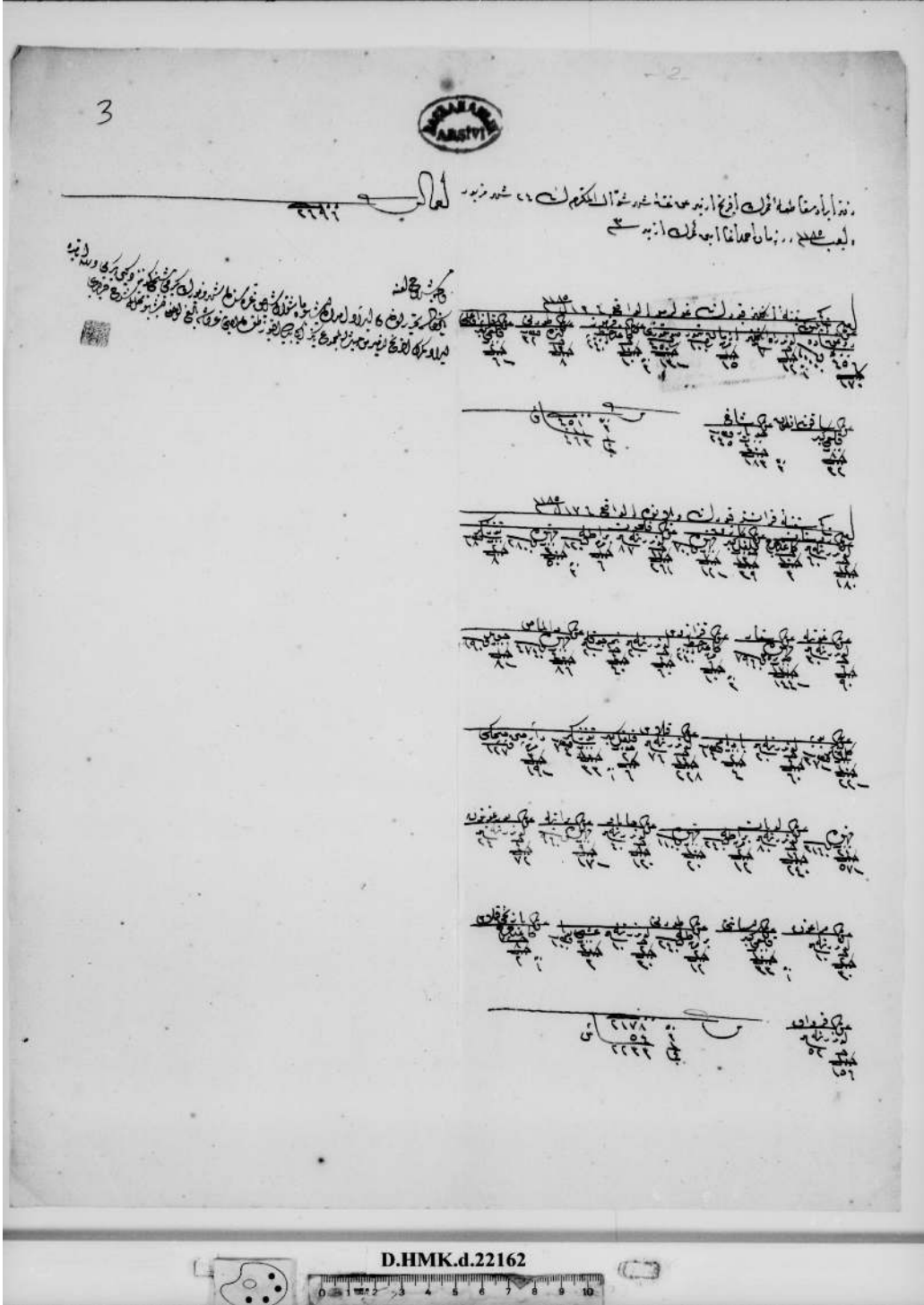
(Bu tür belgelerde arka yüzdeki yazılar ön yüzün aksi yönünde olur)

BOA, C.TZ.00124.06194.001

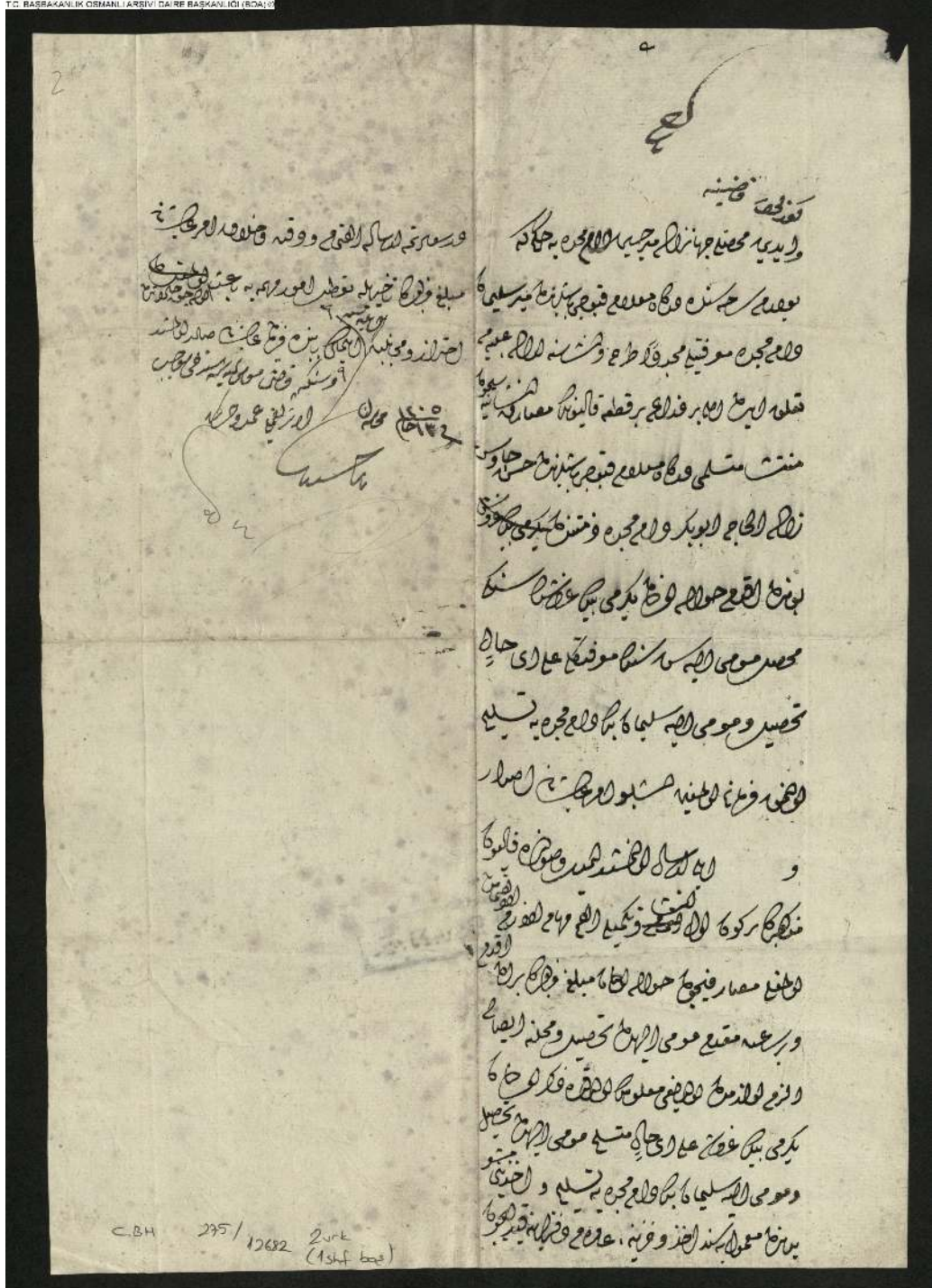
Belge 5: Başlangıç ve bitiş tarihleri.

BOA, EV.HMH (Evkaf.Harameyn Muhasebesi).d (defter).07426, s. 1213.

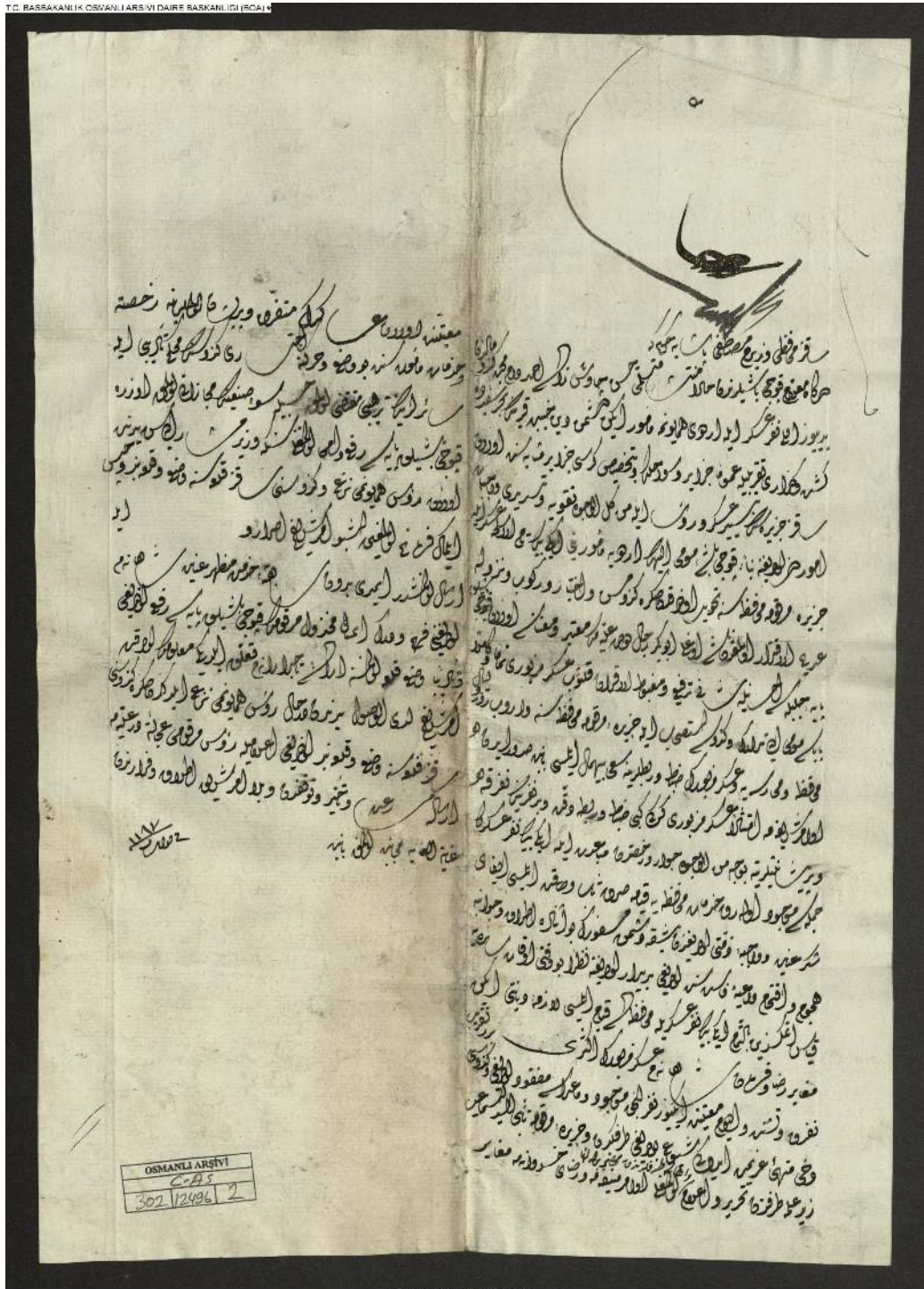
Belge 6: Başlangıç ve bitiş tarihleri.

BOA, D.HMK.d.22162, s. 3.

Belge 7: Maliyeden yazılan ferman müsveddesi.

BOA, C.BH.00275.12682.001

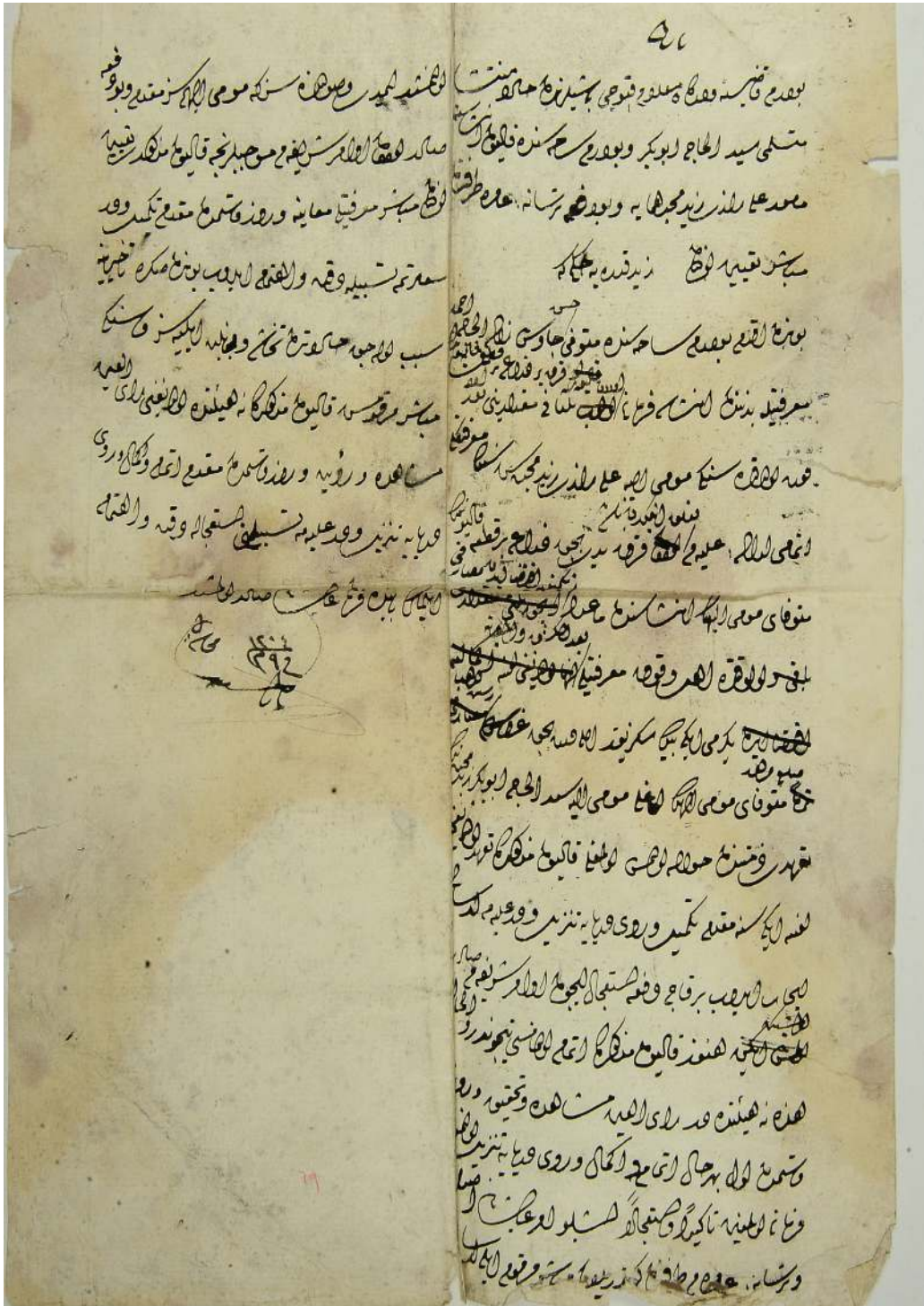

OSMANLI ARŞİVİ
C-As
302/12496 2

C.AS.00302.12496.002

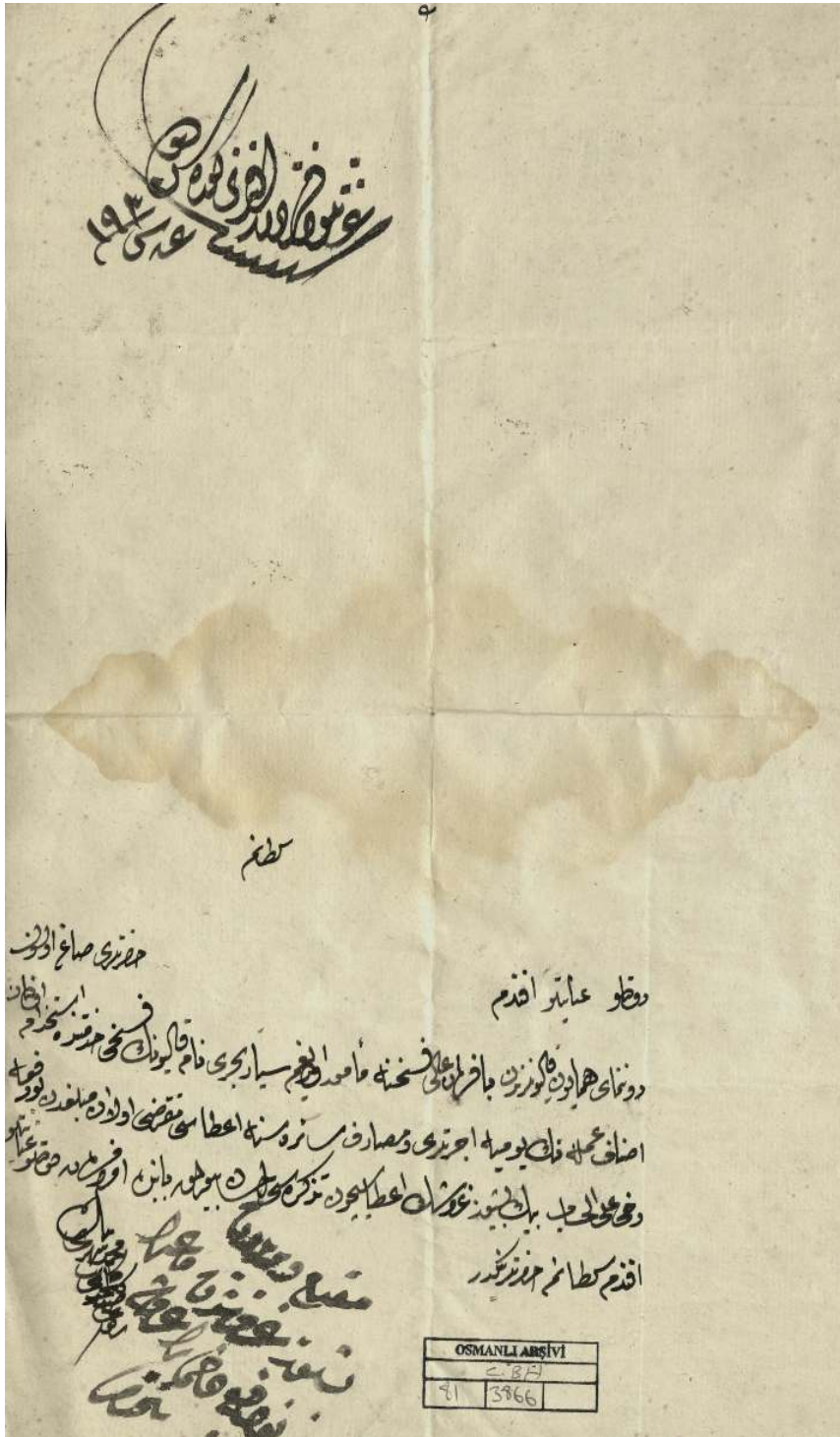
Belge 8: Dîvân-ı Humâyûn'dan verilen ferman müsveddesi.

BOA, C.BH.00275.12496.001

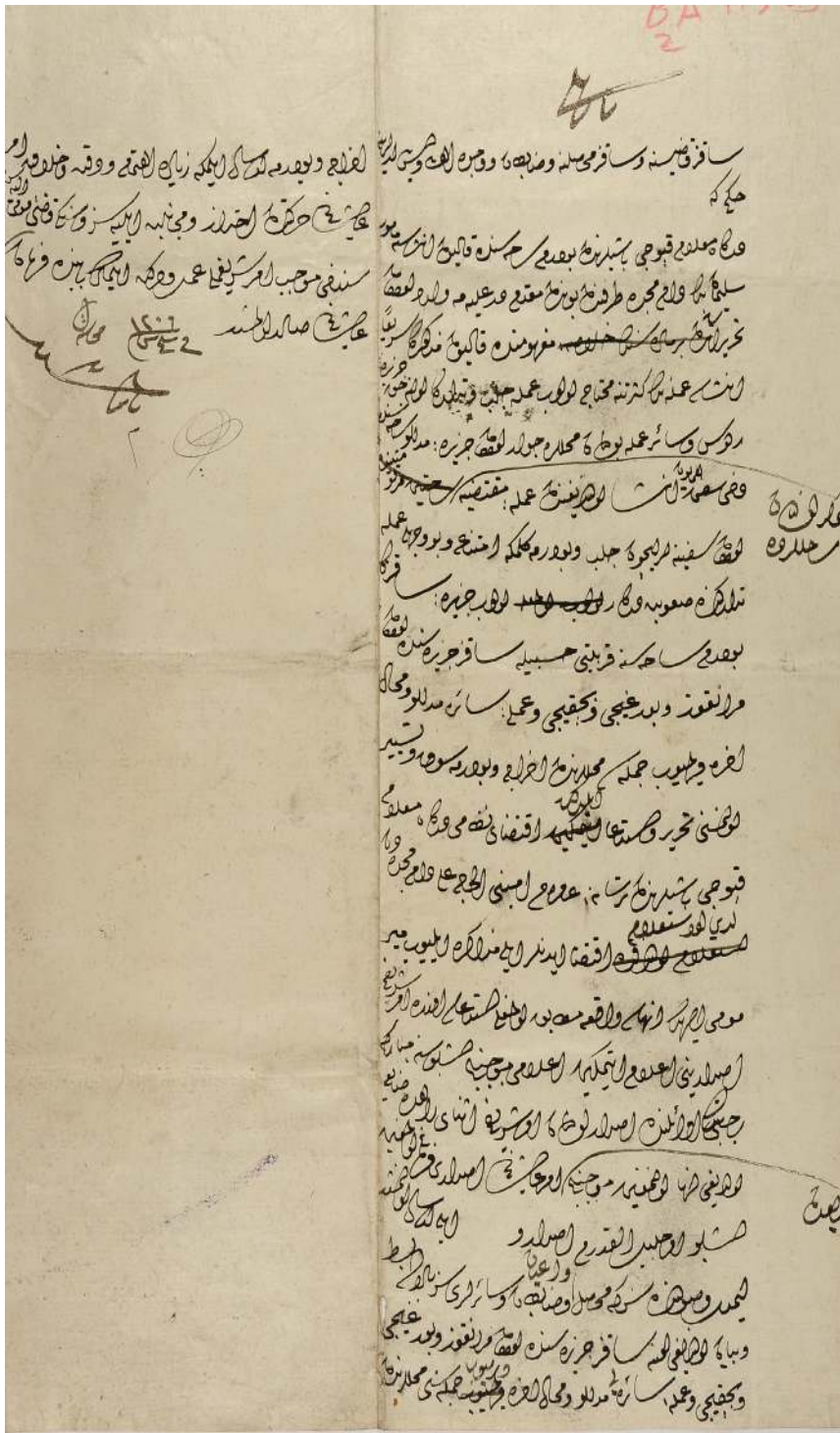
Belge 9: "م" in sene ile birleştirilerek yazıldığı tarih.

BOA, C.BH.00245.113071.002

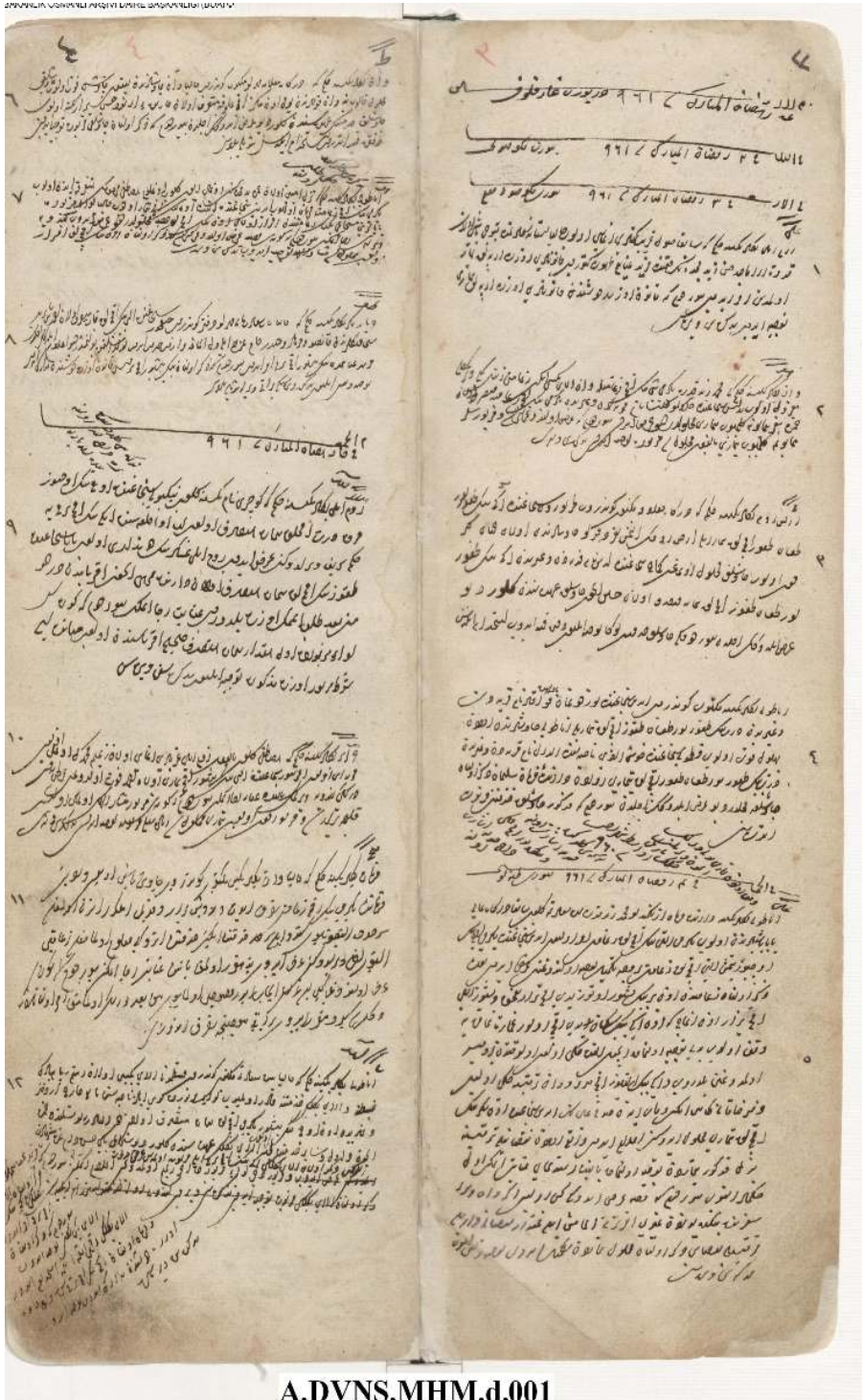
Belge 10: Gurre.

BOA, C.BH.00081.03866.001

Belge 11: Selh.

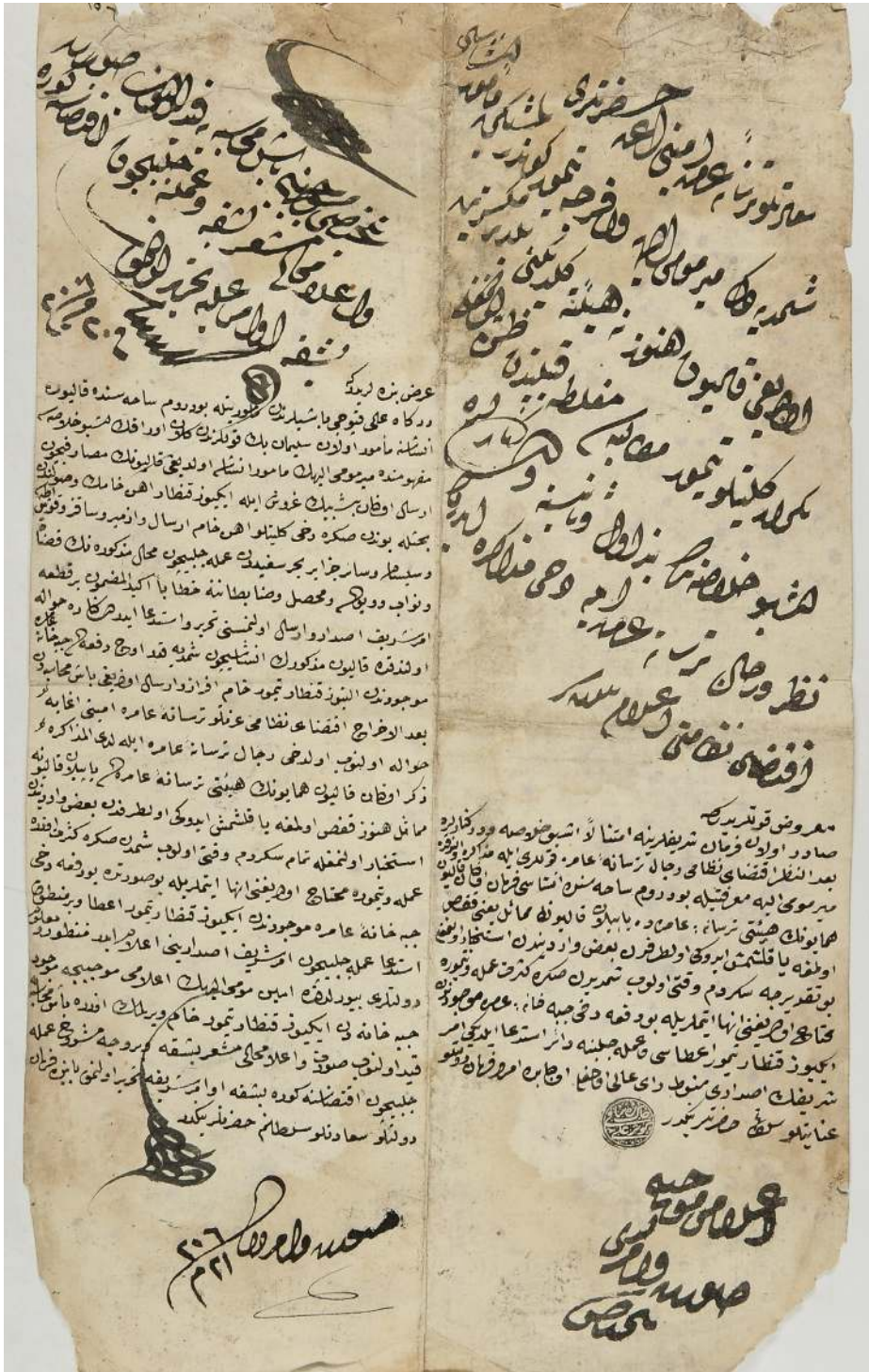
BOA, C.BH.00244.11303.002

A.DVNS.MHM.d.001

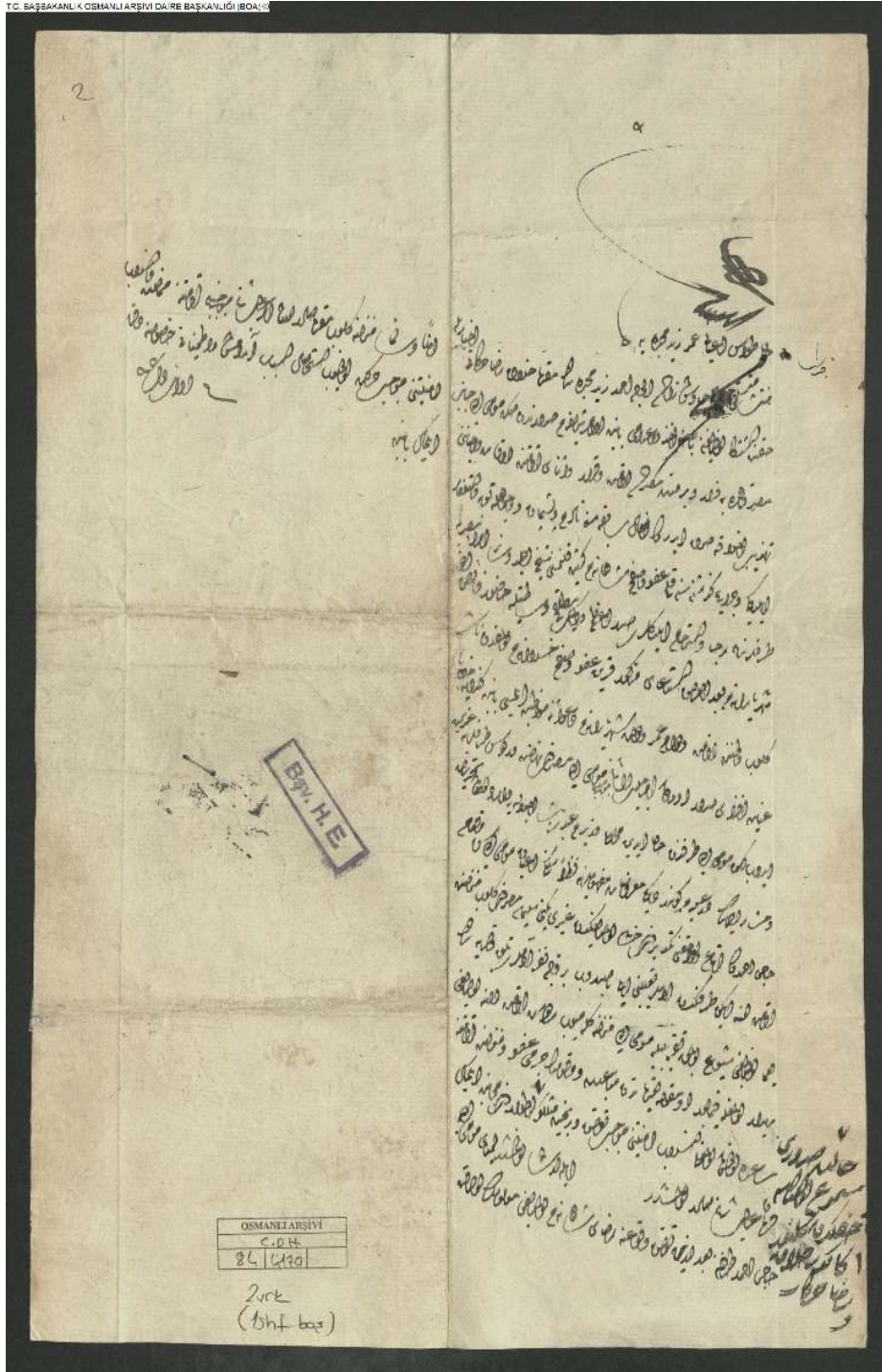
Belge 12: Mühimme başlık tarih.

BOA, A.DVNS.MHM.d.001

Belge 13: Binler hanesi olmayan tarih.

BOA, C.BH.00088.04235.001

Belge 14: Bin ve yüz haneleri olmayan tarih.

BOA, C.DH.00084.04170.001

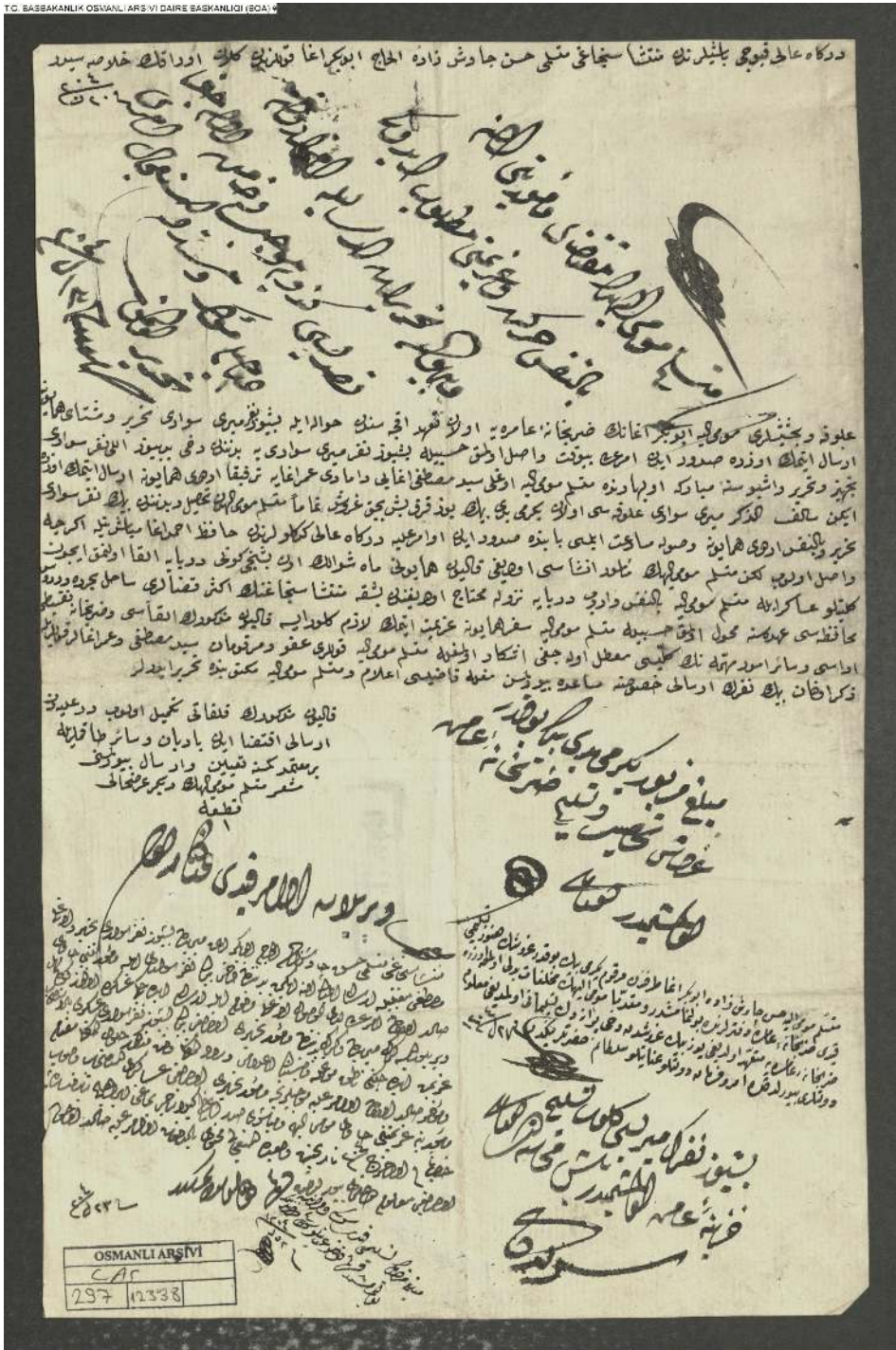
درگاه عالی قیومی باشیزن بودرمده قالیون انشنامه مامور سیمان بک تولدی طرفین دارد و غیره بر ماده نك خبر مبرور
 ۱۲۰۰ هـ

عبدالله افندی
 قیوم نیکو که خسته فرموده است
 رومی لکیمی
 خط لکیمی
 ۱۲۰۰ هـ

منشأ سخاخی منلی صر جادسی زاره نك بودرم قضا سنه ایال ایدیتی سواریلر بودرمین مرور ایلدکلرین بیریوی ایلک برده
 امینی اولیوب ما مورانشای اولدی قالیونه ایصال ضرر قیرنه اولور خوقبله کونزلری انشنامه دکی قالیون مذکور
 انده عمله نك تهدید و مخذیرلرله اشغال و کجه لری قالیون اننده خواب و راحت ترک ایله صیامه ایصال و بویله
 محافظه یه ایتد و نکل جان و مال او زره اولدی بیایله قالیون کیم اولنجیه دن نفرایه مرجه و قالیونی صیانه
 منتم موی ایه طرفین نوار دایر سواریلر درون قضا یه اضر اولیوب اها بیلرینک اوز لرینه لازم کلا بیلر
 قیوم نیکو موی ایه فقط بزهر سوارینی بیریوی ایه ایال میان بیریوی قاما بیریوی اهدن اضمیحون و کلا بیلرینه
 بیریوی بئر عذر شدن زیاده حدت ویرلک چون انشنامه کوره موزکرا مشرف اصدار دایان بویلسن بیریوی ایه
 خیر ایدر

Belge 15: Yalnız birler hanesi bulunan tarih.

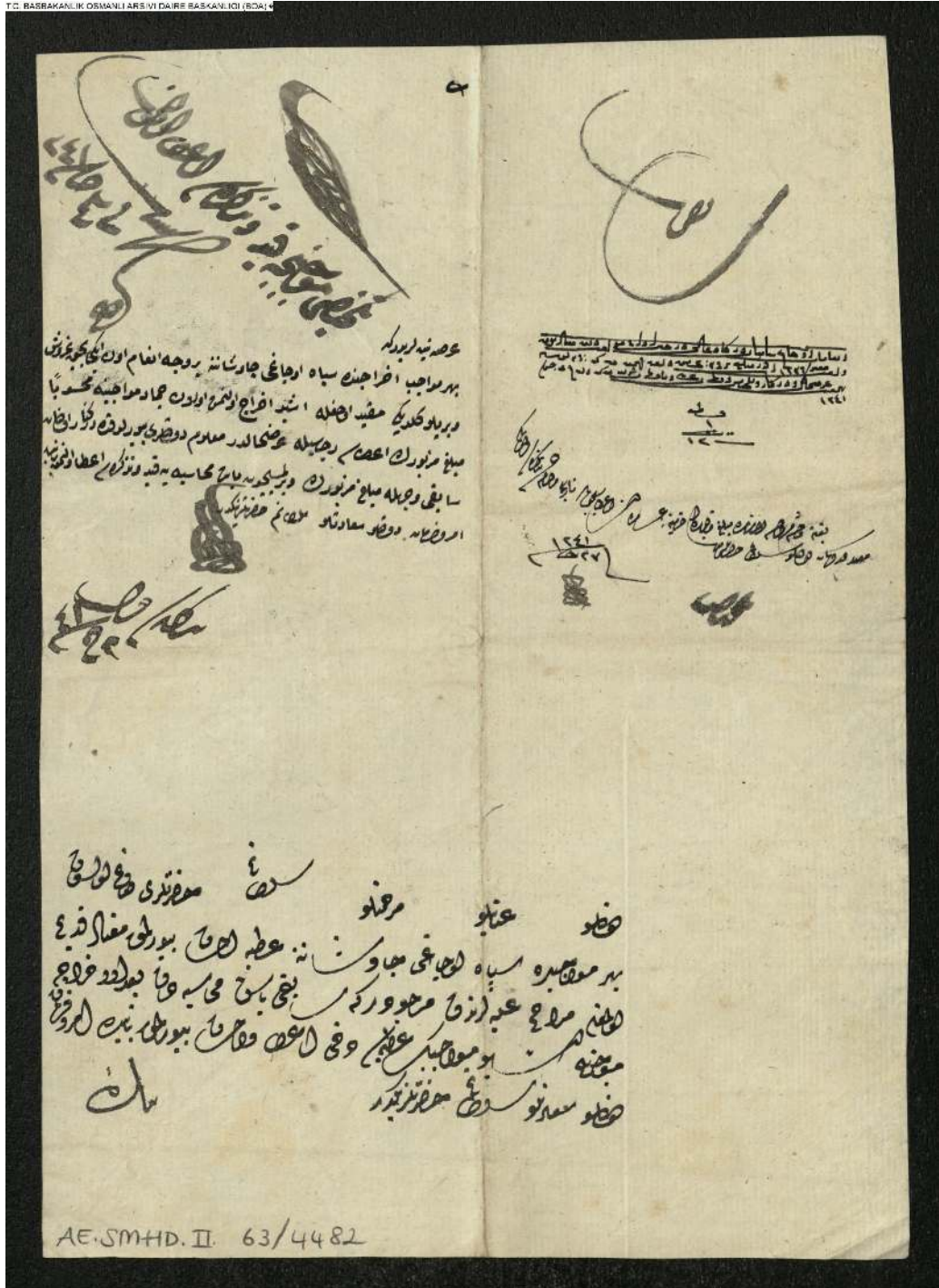
BOA, C.ML.00018.00841.002

C.AS.00297.12338.001

Belge 16: Derkenar edilen belge tarihi.

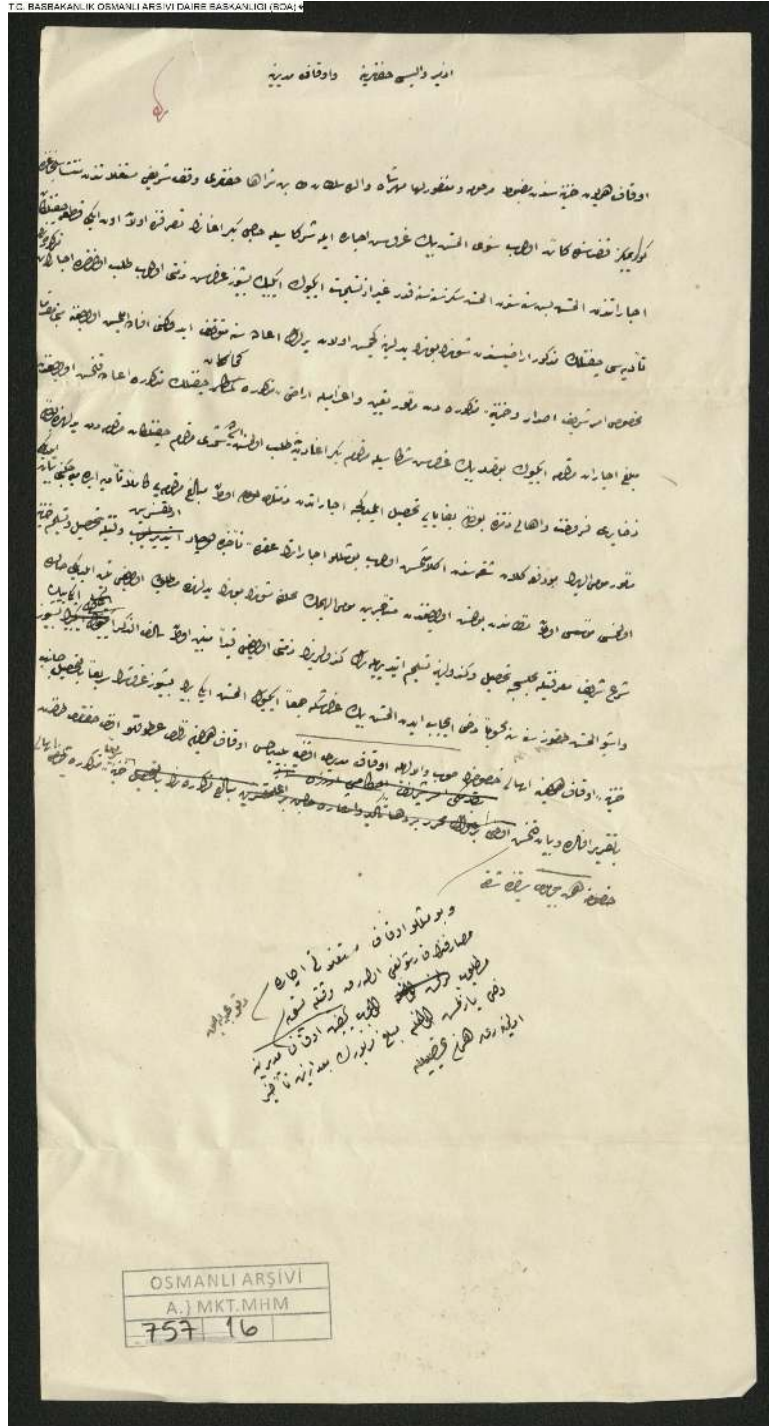
BOA, C.AS.00297.12338

AE.SMHD.II. 63/4482

AE.SMHD.II.00063.04482.001

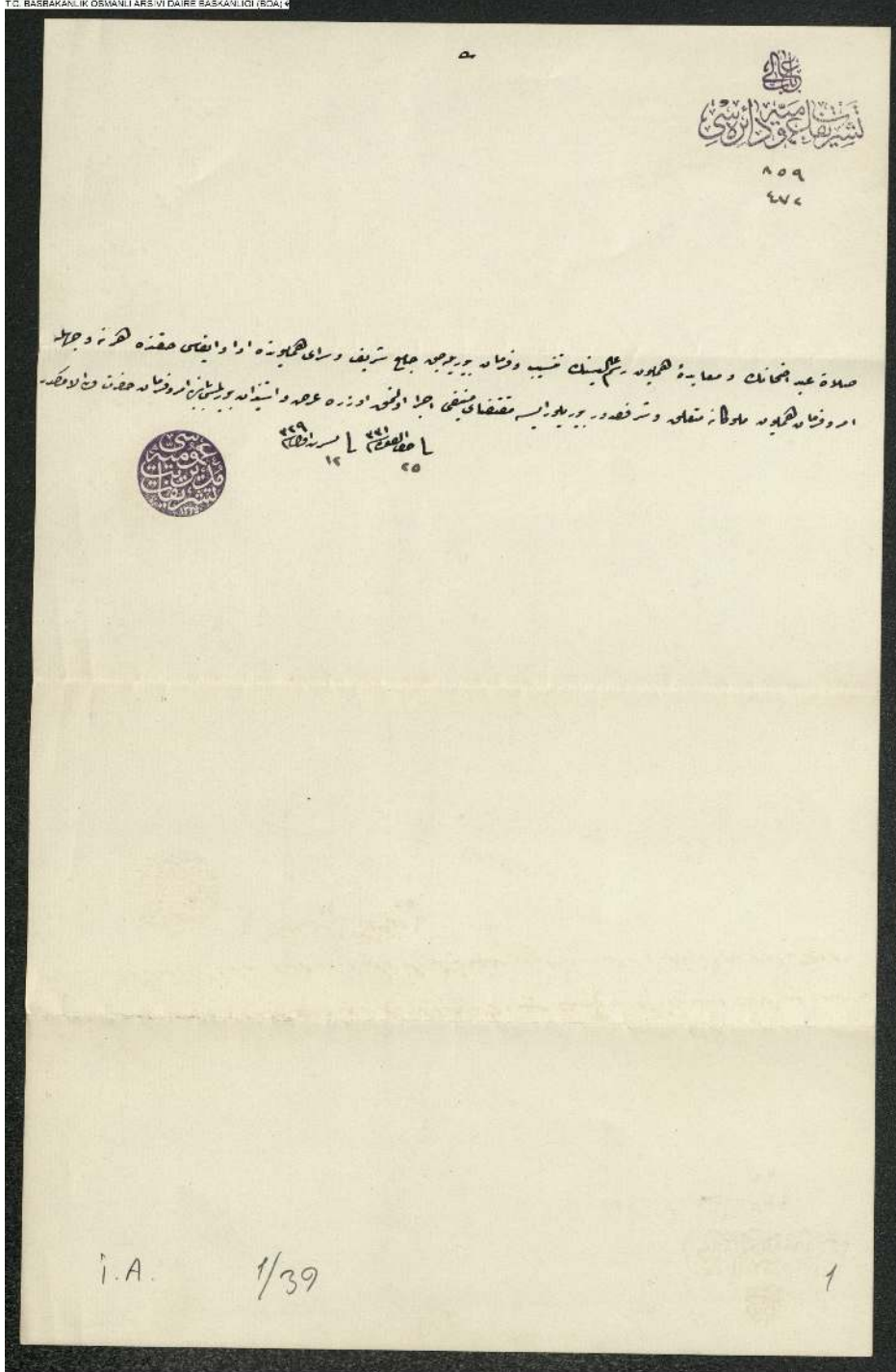
Belge 17: Muâmele görmüş arzuhal.
BOA, A.E.SMHD.II.00063.04482.001

A.}MKT.MIIM.00757.00016.001

Belge 18: Bin ve yüz haneleri olmayan tarihin metnin içinde geçtiği belge.

BOA, A.MKT.MHM.00757.00016.001

I.A.00001.00039.001

Belge 19: Hicrî ve Rûmî tarihlerin birlikte bulunduğu belge.

BOA, İ.A.00001.00039.001

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

Salais de Yldiz, le 28 août 1878.

Monsieur le Chargé d'Affaires,

D'ordre de Sa Majesté Impériale
je viens vous prier de vouloir bien
faire parvenir à Son Altesse Madame
la Princesse de Reuss la lettre et le
paquet ci-joints qui contiennent un
présent de Sa Majesté Impériale
à Son Altesse.

Veuillez agréer, Monsieur le Chargé
d'Affaires, les assurances de ma
haute considération.

Monsieur *Munis*
Monsieur le Cte Radolinski *20/10*
Chargé d'affaires d'Allemagne *(2 shf bos) 12*
Y.PRK. EŞA *1/21*

Y.PRK.EŞA.00001.00021.002

Belge 20: Fransızca mektup üzerinde milâdî tarih.

BOA, Y.PRK.EŞA.00001.00021.002